

Csoma Lajos

Világháború után világforradalom

Az első világháború történelmi jelentősége nem vitatott, a „Nagy háború” véget vetett a „hosszú tizenkilencedik századnak”. Ugyanakkor a háborút lezáró, évekig tartó forradalmi hullám a „rövid huszadik század” indító és egyben meghatározó eseménysorozata volt. A háborús és a forradalmi események egymáshoz kapcsolódó láncolata új alapokra helyezte a világ politikai és részben gazdasági életét, ezért fontos értelmezni a forradalom jelenségét. Hogyan vetett véget a forradalom az évekig tartó véres háborúnak, és miért beszélhetünk világforradalomról? Hol volt az események centruma, és milyen utat járt be a forradalom? Hogyan ért véget a világforradalmi hullám? Ezekre a kérdésekre próbálok meg rövid választ találni.

A forradalmi hullám jelentősége

Az első világháborút követő világforradalom a 20. század alapvető jelentőségű eseményláncolata. A forradalommal összefüggésben két olyan mozgalom került hatalomra, két olyan alrendszer jött létre, melyek meghatározták a történelem menetét. A fasizmus a század első felének, míg a „szocializmus” elsősorban a század második felének volt a legfontosabb világtörténelmi jelensége.

A forradalom leverésének egyik eszköze, illetve a forradalom utáni visszarendeződés és egyben a forradalmi út helyett kínált alternatíva volt a fasizmus gyűjtőnéven¹ említett társadalmi-politikai rendszerek létrehozása. A fasizmus ideológiák különféle arányú keveréke, a hatalom megszerzésére irányuló politikai mozgalom, és egyben totalitárius politikai rendszer. Történetileg a forradalmi fellendülés által kiváltott rémületre adott hatalmi reakció – mint Olaszországban, ahol a gyárfoglaló és földfoglaló mozgalmak által is felerősített hatalmi vákuum a nagyiparos és nagybirtokos réteg egyes csoportjait, illetve a politikai elit egy részét arra

¹ A szélsőjobbaldali mozgalmakat az olasz fasiszta rendszer neve után nevezhetjük fasizmus gyűjtőnéven, és bár sok részletben eltértek egymástól, de lényegüket tekintve egymás közeli rokonai a különféle fasiszta, nemzetiszocialista, hungarista, legionárius és egyéb mozgalmak, pártok, uralmi rendszerek.

készítette, hogy egy újfajta mozgalmat segítsen hatalomra, mely a társadalmi rend helyreállítását tűzte ki célul: a fasizmust. Más országokban, bár hatalomra nem sok helyen kerültek a forradalmi időszakban, de a fasiszta és pre-fasiszta csoportok, katonai különítmények aktívan közreműködtek a forradalmi jelenségek elfojtásában, illetve a forradalom utáni megtorlásban.² De a fasizmus nemcsak reakció, hanem egyben preventív ellenforradalom is, a németországi nemzetiszocializmus hatalomra jutásában nem kevés szerepe volt az esetlegesen forradalmasodó munkásosztálytól való félelemnek a politikai-gazdasági elit köreiben. A forradalom utáni bő két évtizedet, a korszakot leginkább meghatározó jelenség nyomán joggal nevezhetjük a fasizmus korának.³

A forradalom egyik lehetséges útja volt az oroszországi események sora, a szociáldemokrácia bolsevik szárnyának hatalomra kerülése. Ez a fejlemény a szociáldemokrácia radikális szárnyának forgatókönyve alapján zajlott: a megszerzett hatalom birtokában a gazdaság és a társadalom „szocialista” – a vizsgált időszak során a „kommunista” szó használata vált általánossá – átalakítása, a kapitalizmushoz képest egy alternatív termelési rendszer kialakítása. Bár az átalakulás iránya, a bolsevik forgatókönyv folyamatosan módosult,⁴ a megalakuló új államalakulatot, a Szovjetuniót a győztes oroszországi forradalom termékének tekintette a közvélemény többsége. Ez az önmagát szocialistának nevező⁵ formáció a 20. század második felének meghatározó államrendszerévé vált, a kétpólusú világ egyik pólusává, ami évtizedekre sajátos karaktert adott a világ társadalmi-politikai arculatának. A „szocialista” rendszer bukása egyben a „rövid huszadik század” lezárulását is jelentette.

² A katonai szabadcsapatok, tisztikülönítmények, „Freikorpsok” a rendcsinálás fontos eszközei voltak a forradalom által érintett területeken.

³ A korszak és a jelenség alapos elemzését végzi el: Ernst Nolte: A fasizmus kora. Budapest, 2003.

⁴ A hadigazdálkodás rendszerét 1921-ben felváltotta az új gazdaságirányítás, a NEP, majd évtizedes távlatban a sztálini irányítás jelölt ki új utakat.

⁵ A rendszer értelmezéséről folyamatosan zajlanak viták, lásd: Krausz Tamás – Szigeti Péter (szerk): Államszocializmus. Értelmezések – viták - tanulságok. Budapest, 2007.

Forradalom

A forradalom, mint társadalmi-politikai jelenség a nagyléptékű gazdasági-társadalmi átalakulások kísérője. A gazdasági szerkezetváltások minden korban jelentős feszültséget generálnak. A kapitalizmus árutermelési rendszerének uralkodóvá válása az utóbbi két-három évszázad legfontosabb világtörténeti folyamata, és ez a folyamat minden régióban forradalmak kirobbanásával járt együtt. Nyugat-Európában, tehát a világrendszer első centrumában ez zajlott a 19. század első felében,⁶ és Kelet-Európa 20. századi forradalma szintén tekinthető e történelmi átalakulás kísérőjének. A globalizálódó kapitalizmus kialakította a maga világrendszerét, kialakult a centrum, a perifériák, és a kettő között a félperiféria régiója. Történetileg a félperifériás régiókban alakul ki lázadó munkásmozgalom, így mai szemmel visszanezve nem meglepő, hogy Kelet-Európa vált a forradalom epicentrumává - bár ez akkor egyáltalán nem volt evidens.

Az általunk tárgyalt időszak kezdő dátuma 1917, az oroszországi forradalom kezdete, záró dátumnak pedig 1923 tekinthető, a bulgáriai felkelés, illetve a szászországi és thüringiai tanácskormányok, valamint a hamburgi felkelés bukása. A forradalom kirobbanásának közvetlen oka a háború volt. A tömeges halál, a hátszági nyomor elmélyülése, a gazdaság összeomlása végsőkig növelte a lakosság elkeseredését. Az elsődleges követelés, a legfontosabb mozgósító jelszó a béke volt. Oroszországban a forradalmi események elsodorták a cár bukását követő Ideiglenes kormányt, elsősorban azért, mert az új kormány is folytatni kívánta a háborút. A Központi Hatalmak országaiban a fronton és a hátszágban egyaránt a kitört forradalom vetett véget a háborús politikának. Az első világháború befejezését végül a német flottánál kitört lázadás hozta el, amit követően napok alatt összeomlott a császári rendszer.

A háborús vereség és a forradalom elsöpörte a nagy közép- és kelet-európai birodalmakat. Általában egy adott országban a központi hatalom, az állam megrendülése forrongásokat, lázadásokat okoz, különösen, ha korábban erős elnyomó apparátus működött, így a császári, cári dinasztiák bukása a forradalmi folyamatok további kiterjedését eredményezte.

⁶ Ennek a kornak a szintézise: Eric Hobsbawm: A forradalmak kora 1789-1848. Budapest, 1964.

Nem elhanyagolható tényező, hogy a háborút megelőző korszakban hangsúlyosan jelen volt a közhangulatban a forradalmi változások iránti igény. Új, eszközeiben gyakran forradalmi művészeti, kulturális mozgalmak bontakoztak ki, és a munkásosztály egy viszonylag jelentős szektora a kapitalizmus meghaladását hirdető pártokat, mozgalmakat támogattott.

„Avantgarde pártok és avantgarde művészeti irányzatok, a társadalmi cselekvés legkülönbözőbb formái fémjelezték a felgyülemlett feszítő-robbanó erők mértékét.”⁷

A háborús időszak propagandája egy időre ellensúlyozta a rendszerellenes mozgalmakat, de az egyre inkább értelmetlennek tűnő vérontás, a háborús nélkülözés keserű valósága lassan érvénytelenítette a háborús mozgósítás erejét.

Miért világforradalom?

Az 1917-1923 között zajló forradalmi hullám világszerte egymással összefüggő, egymásra ható forradalmi eseménysor volt. Az események Oroszországban kezdődtek, ami nem volt teljesen meglepő. T.G. Masaryk, a háború után megalakuló Csehszlovákia első elnöke így ír a jellemzően Világforradalom címet viselő emlékirataiban a háború kitörésekor képviselt álláspontjáról: „Én attól féltem, okulván a japán háború tanulságain, hogy Oroszország nem fog győzni s erre újabb forradalom fog kitörni Oroszországban.”⁸ Ez így is történt. A háború előrehaladtával minden hadviselő országban sűrűsödtek a háborúellenes megmozdulások, sztrájkok, frontbarátkozások. Petrográdban 1917. február 25-én (március 8.) a sztrájkoló munkások csatlakoznak a nőnap felvonuláshoz, majd a tiltakozás forradalomba csap át.

„Oroszország olyannyira készen állott a társadalmi forradalomra, hogy a petrográdi tömegek a cár bukását az egyetemes szabadság, egyenlőség és közvetlen demokrácia proklamációjának tekintették.”⁹ Az országot hetek alatt elöntötte a forradalom, és megjelentek a forradalom autentikus szervezetei: „alulról, spontán módon szerveződött tanácsok (szovjetek) ezrei gombamód bújtak elő.”¹⁰ Az oroszországi forradalom híre gyorsan bejárta a vi-

⁷ Berend T. Iván: Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja. Budapest, 1987. 185.

⁸ T.G.Masaryk: Világforradalom. Emlékek, gondolatok 1914-1918. Prága, 1928. 26.

⁹ Eric Hobsbawm: A szélsőségek kora. Budapest, 1998. 62.

¹⁰ Hobsbawm: A szélsőségek kora. 62.

lágot. Nem volt ez másként már 1905-ben sem,¹¹ de 1917-ben a háború által felerősített osztályszembenállás időszakában különösen erősen érvényesült a fellazító hatás. A Habsburg birodalom cenzúrai statisztikái szerint a cenzúrázott katonalevelek egyharmada a forradalmi Oroszországtól, másik harmada a forradalomtól remélt békét, míg a levelek egyötöde mindkettőtől együttesen¹². A szervezett munkásmozgalom már évtizedek óta várt erre a jelre, és most a várakozás kiterjedt nemcsak általában a munkásosztályra, de a politizáló közvéleményre is. A hadviselő országokban megszaporodtak a sztrájkok, több helyen is illegális üzemi tanácsok alakultak, majd 1918-ban világméretűvé terebélyesedett a forradalmi hullám.

A forradalom lángjai a háború vesztes országaiban csaptak a legmagasabbra. Németországban a császárság összeomlását követően évekbe telt a köztársaság megszilárdítása. 1919-ben a januári és márciusi berlini harcok és a bajor Tanácsköztársaság mellett több rövid életű, városi tanácskormány is alakult, miközben a nagyobb iparvidékeken a munkásság jelentős része akár fegyveres harcra is készen állt. A Ruhr-vidéket az 1920-as Kapp-puccs utáni általános sztrájk leverése során, míg a thüringiai és szászországi iparvidéket az 1921-es „Marzaktion” után sikerült a kormány csapatoknak pacifikálni. Az 1923. októberi hamburgi felkelés volt a forradalmi hullám legutolsó fellángolása.¹³ Magyarországon a háború után a polgári kormány nem tudta hatalmát megszilárdítani, ezért országos hatókörű tanácskormány alakult, melyet külföldi intervenciók csapatai döntöttek meg. Rövid ideig fennálló regionális tanácskormányok alakultak több helyen is, például Szlovákiában, és a romániai Zsilvölgyében. A balkáni délszláv régióban a háború után még hosszú hónapokig tevékenykedtek „zöld gárdák”, forradalmi szabadcsapatok. Bulgáriában sajátos „parasztdemokrácia” alakult, mely ugyan keményen fellépett a kommunista szerveződések ellen, de még így is túlságosan forradalmi volt a polgárság számára, így 1923-ban puccsal megdöntötték a kormányt, majd véresen leverték az ezt követő kommunista felkelést. A baltikumi

¹¹ Akkor az oroszországi események hatással voltak a perzsa, a török, a kínai forradalmi eseményekre, és például a Habsburg monarchia egy részében a választójog kiszélesítésére – Hobsbawm: A birodalmak kora. Budapest, 2004. 299.

¹² Hobsbawm: A szélsőségek kora. 60.

¹³ A németországi eseményekről részletesen lásd: Csoma Lajos: A németországi baloldali radikalizmus a forradalmi események időszakában, 1918-1923. Múltunk 58.évf. (2013/4) 144-185.

régióban, Finnországban hónapokig elhúzódó harcok során, német csapatok segítségével állították helyre a rendet 1918-1919 során. Az újjászülető Lengyelországban szintén több hónap alatt sikerült felszámolni a keleti területek „parasztköztársaságait” és az iparvidékek munkástanács-mozgalmait. Az Antant országait sem hagyta érintetlenül a forradalmi fellendülés. A leghevesebb küzdelmek Olaszországban zajlottak, melyek csúcsát a föld-és gyárfoglaló mozgalmak jelentették 1919-1921 között. Angliában, Franciaországban, sőt még Svájcban is sztrájkhullámok voltak 1918-1919-ben. Spanyolország 1917-1919 közötti időszakát „bolsevik két évként” emlegetik.¹⁴

Európán kívül amerikai kontinensen több országban is zajlottak harcok. Mexikóban már 1910 óta folytak változó hevességű forradalmi küzdelmek, és bár a mozgalom a tízes évek végére már túl volt a zenitjén, Zapata és Villa csapatai visszaszorultak, de a forradalom felszámolása elhúzódott 1921-ig.

Az Egyesült Államokban az első világháború utáni időszakot kisebb-nagyobb sztrájkhullámok jellemezték, illetve a forradalmi hullám begyűrűzését megakadályozandó, állami szintről folytatott antikommunista hisztériakampány, amit munkásmozgalmi aktivisták ezreinek bebörtönzése kísért.¹⁵ Jellemző epizód, hogy ebben az időszakban alakult újjá a Ku-Klux-Klan, mely a rasszizmus mellett a munkásmozgalom elleni harcot is képviselte. Az általános hisztéria légkörében 1920-ban tartóztatták le Saccót és Vanzettit, két anarchista munkást, akiket a világméretű tiltakozás ellenére hozott, vitatott ítélet nyomán 1927-ben kivégeztek¹⁶. Nevük azóta is a politikai koncepciók perек áldozatainak szimbóluma. Kanadában 1919-ben öthetes általános sztrájk zajlott.

Dél-Amerikában a legnagyobb hullámokat Argentínában keltette a forradalmi vihar. 1919 januárjában zajlott Buenos Airesben a „tragikus hét”, melynek során az utcai harcokban sok száz ember veszítette életét, 1921-ben pedig Patagóniában bontakozott ki lázadás.

Afrikában, melynek nagy része gyarmat volt ebben az időben, nem volt ilyen magas szintű küzdelem, de az jellemző, hogy 1919-ben került sor az I. Pánafrikai Kongresszusra Párizsban, mely egy lépés volt a gyar-

¹⁴ Habár ott hagyományosan az anarchista szervezetek voltak a legbefolyásosabbak.

¹⁵ Az IWW (Industrial Workers of the World) üldözését említi: Konok Péter: „...a kommunizmus gyermekbetegsége”? Baloldali radikalizmusok a 20. században Budapest, 2006. 205.

¹⁶ Pierre Duchesne: Sacco és Vanzetti. Budapest, 1972.

mati uralom felszámolása felé. Egyiptomban szintén 1919-ben zajlott az ország nagy részére kiterjedő felkelés, melynek során földfoglalásokra is sor került.

Ázsia sem maradt mozdulatlan. Kínában 1919-ben antiimperialista modernizációs mozgalom bontakozott ki, a „május 4” mozgalom. Japánban sztrájkmozgalom, Irakban 1920-ban felkelés zajlott. Indonéziában demokratikus reformokat vezettek be. Indiában megerősödött a függetlenségi mozgalom, 1919 tavaszán országos általános sztrájk is zajlott.

Világszerte eluralkodott a társadalmi nyugtalanság, és ahol nem is voltak konkrét harcok, ott is „volt valami a levegőben”. Ki dühösen, ki félve, de nagyon sokan reménykedve várták az események továbbterjedését.

A forradalom centruma

A forradalom központi helyszínei Németország és Olaszország, valamint az ettől keletre fekvő területek voltak – ahogy Hobsbawm írja: „A forradalom Vlagyivosztoktól a Rajnáig elsöpört minden rendszert.”¹⁷

A térséget a 19-20. századforduló időszakában modernizációs folyamat jellemzi – természetesen nagyon eltérő fejlettségű területeket találunk ebben az óriási térségben. A kapitalista árutermelés viszonyai – a bérmunka, a piaci gazdálkodás -, technikája – nagyüzemi ipari termelés – megérkezett, uralkodóvá vált, illetve kijelölte a jövő útját. Hozzá kell tenni, hogy Kelet-Európa jelentős részén egyenetlen volt a fejlettség szintje, nagyon jellemző a város és vidék közötti különbség, illetve a szigetszerű fejlődés, azaz civilizációs, modern „szigetek” létrejötte (nagyvárosok, iparvidékek).

A háború reménytelensége után a kibontakozó forradalmi változásoktól a társadalom minden rétege várt valamit. A politikai, gazdasági, értelmiségi elit sok helyen az önálló államiság megvalósulását, esetleg területi terjeszkedést várt. A lakosság többsége földművelő volt, a parasztság a földhöz jutásban bízott. A munkásosztály aránya a legtöbb országban alacsony volt ugyan, de ők a szigetszerű fejlődés miatt koncentráltan, és gyakran jól szervezeten voltak jelen. A forradalmi időszak tetőpontján a munkásság egy része megpróbálta átvenni az üzemek irányítását: az egész régióban munkástanácsok alakultak mindenhol, ahol jelentősebb létszámú munkásság volt. A közvélemény, az átlagember számára világos volt, hogy vége van a régi világnak. Ezek után bármilyen irányba mehetnek a

¹⁷ Hobsbawm: A szélsőségek kora. 68.

dolgok, még az is lehet, hogy a világforradalom fog győzni. Hogy ez pontosan mit is jelent, kevesen vélték tudni, de az új eszmékbe vetett optimizmus széles körű volt. Thomas Mann így írt 1919 tavaszán: „A kommunizmus, ahogy én értem, sok jót és emberit tartalmaz: célja végül is általában véve megszüntetni az államot, amely mindig megmarad hatalmi szervnek, emberivé tenni a világot és megfosztani mérgétől, depolitizálása révén. Alapjában véve kicsoda ellenzi ezt?”¹⁸

A forradalom útja

A fejlődő, világrendszeré váló kapitalista áruterelés létrehozta a saját ellenzékét is. A rendszer meghaladását céljává kitűző munkásmozgalom a centrum országaiban és részben Kelet-Európában is politikai és társadalmi tényezővé vált a 19-20. század fordulójára. Németországban a szociáldemokrácia a legszervezettebb politikai mozgalom volt, milliós tagsággal, pártfunkcionáriusok ezreivel, helyi csoportokkal, komoly tömegsajtóval, széles támogatói bázissal. A rendszer megdöntésének perspektíváiról nemzetközi szinten folyt az eszmecsere. A II. Internacionálé, és az attól balra álló szerveződések¹⁹ programszinten hirdették a kapitalizmus meghaladását. A háború kitörése összehálta a rendszer ellenzékének sorait, a korábban nagyhatalmúnak vélt mozgalmak többsége feloldódott a háborús nemzeti összefogás sűrű masszájában. Habár a háborúellenes, pacifista szervezkedés hamar megindult,²⁰ de a rendszerkritika 1917-ig nem találkozott tömeges méretekben a növekvő háborúellenes indulatokkal. Egyre többen akartak békét, de hogy a béke eléréséhez magát a rendszert kell megdönteni, ez egyelőre kevesek számára vált világossá. E folyamatnak az oroszországi forradalom vált a katalizátorává. 1918-ban már országos sztrájkhullámok vonultak végig elsősorban a Központi Hatalmak országain, és sorra alakultak az illegális üzemi tanácsok Németországban és a Habsburg birodalom nagyvárosaiban, iparvidékein, s megindult a forradalmi erjedés.

¹⁸ Idézi Hajdu Tibor: Közép-Európa forradalma. Budapest 1989. 165.

¹⁹ Az anarchisták, akik egyes országokban, mint például Spanyolországban, a munkásmozgalom többségi irányzatát alkották, a szindikalista csoportok, az orosz szociálforradalmárok, stb.

²⁰ A „zimmerwaldi” baloldal nemzetközi szinten, illetve a helyi csoportok, mint például a Galilei-kör Magyarországon.

1918 őszén a katonaság lázadása után a nagy múltú dinasztiák hetek alatt összeomlottak, az orosz példa nyomán a hatalmi vákuum időszakában az alulról szerveződő forradalmi szervezetek átvették a tényleges irányítást, miközben ezzel szoros összefüggésben a kapitalizmus megdöntésén munkálkodó szerveződések lázas sietséggel igyekeztek kiterjeszteni befolyásukat, és nem kevésbé sietős módon kidolgozni a saját forradalmi programjukat. Ez utóbbi tevékenység nem maradt meg az elméleti fejtegetések szintjén, hiszen nemcsak Oroszországban, de Németországban, Ausztriában és Magyarországon is hatalomra kerültek a kapitalizmussellenes pártok. A felmerült problémákat különféle képpen oldották meg, és ez a megoldás többnyire a forradalom leszerelését jelentette.

A tanácsmozgalmat alkotó, a forradalom kezdeti időszakában létrejövő autentikus szerveződések nem képeztek egységes mozgalmat. A különféle munkás- katonai- és paraszttanácsok, továbbá, a régió jelentős részében a folyamatok valódi irányítóivá váló nemzeti tanácsok a résztvevők politikai irányultságától, korábbi tevékenységétől, illetve az adott helyi osztályviszonyoktól és külső körülményektől függően tevékenykedtek. A tanácsok adott területen hetekig-hónapokig a hatalom valódi birtokosai voltak.

A nemzeti tanácsok az újonnan alakuló nemzetállamok csíráját jelentették, ahol a résztvevők elismerték az állami függetlenség elérését elsődleges célnak. Csehszlovákiában, Lengyelországban, a szerveződő délszláv államalakulatban az államiság kivívásáért együtt munkálkodtak nem csak a polgári pártok, de a hagyományos szociáldemokrata csoportok egy része is.

A falusi paraszttanácsok leginkább a földművesek földhöz juttatását koordinálták, eltérő mértékű radikalizmussal. Ahol nagymértékű volt a földéhség – a régió nagy részében -, és különösen szegény a falusi lakosság, ott a módszerek is ennek megfelelően radikálisak voltak: a parasztok felosztották maguk között az elűzött földbirtokosok és az egyházak földjeit. Nemzetiségi területeken²¹ ezt a tevékenységet gyakran felkarolták a nemzeti tanácsok is, de természetesen elsősorban a más nemzetiségű birtokosok esetében.

²¹ A soknemzetiségű birodalmak területén, mint például az Osztrák-Magyar Monarchiában vagy Oroszország nyugati területein, tipikusnak tekinthető, hogy a földbirtokos más nemzetiségű, mint a birtokán élő földművesek.

A katonatanácsok a forradalom kezdetei időszakában játszottak fontos szerepet, amikor még egyes alakulatok együtt voltak – a legtöbb besorozott katona a frontról egyenesen haza sietett, gyakran a fegyverével együtt. A kialakuló, a forradalmi folyamatot megállítani kívánó új hatalmak tisztában voltak vele, hogy a hatalom birtoklásához fegyveres erőre van szükség. Ennek érdekében igyekeztek az egyes csapatok fölött a tényleges ellenőrzést gyakorló katonatanácsokat maguk mellé állítani, vagy ha ez nem ment, akkor semlegesíteni. Ez különösen Németországban komoly harcokkal járt. A szociáldemokrata vezetés az ellenforradalmi tiszt csapatok segítségével számolta fel a forradalmi alakulatokat, de ez hónapokig tartott. A legnagyobb ilyen csoportot, a Népi Tengerész Hadosztályt 1919 márciusában sikerült végleg felosztatni.

A forradalom szempontjából a munkástanácsok váltak a tanácsmozgalom legfontosabb tényezőivé. Ennek több oka is volt. Az üzemekben volt a legnagyobb a szervezett, politikai tapasztalattal rendelkező aktivisták aránya – szemben a falusi lakossággal. A munkástanácsok egyidejűleg igyekeztek a háború után fellépő ellátási hiányosságokat orvosolni, vagyis újraindítani a termelést a háború végét követő zavaros időszakban, valamint javítani a saját helyzetükön, jobb munkakörülményeket, magasabb fizetést kivívni. Sok helyen eljutottak annak felismeréséig, hogy követeléseik úgy érhetnek célt, ha saját kezükbe veszik a gyár irányítását. Ezt időnként igen határozott formában tették meg. Egy korabeli beszámoló szerint Kende Tódor, a Kőbányai úti Ganz-Danubius-féle Gép és Vagongyár igazgatója elutasította a munkások segély iránti kérelmét, majd elhagyta irodáját, de „az udvaron záporosó módjára hullottak reá a pofonok, botütések, végigpofozták a gyár udvarán keresztül, az utcán is a villamosmegállóig, ahol aztán feldobták egy kocsira.”²² Ez nem számít egyedi esetnek.

Ezen túl, mivel a hatalom központja a nagyvárosokban volt, az aktív, politizáló munkásság egy része a munkástanácsokon keresztül is igyekezett beleszólást nyerni az állam irányításába. A tanácsköztársaság elnevezés pontosan azt jelentette, hogy a hatalom, az állam elsődleges szervei a munkástanácsok által létrehozott testületek. Ez természetesen csak kisebb,

²² Vörös Újság, 1919. január 8. 2.

városi méretekben valósult meg ilyen tiszta formában.²³ Oroszországban és Magyarországon a folyamatokat irányító, vagy irányítani próbáló kommunista pártok és a tanácsok viszonya összetettebb, ellentmondásosabb volt. Németországban az Általános Német Tanácskongresszus 1918. december 16-án lemondott a hatalomról, és az állam irányítását átruházta a következő évi választás nyomán felálló parlamentre.²⁴ De ott sem mentek ilyen simán a dolgok, a forradalom során kivívott munkásautonómia intézményeit, szerveződéseit, és nem mellesleg fegyverraktárait évekig tartó, súlyos harcok során számolta fel az új köztársaság államszervezete.

A forradalom továbbvitelén dolgozó szervezetek számára egyértelmű volt, hogy a harcot nemzetközi szinten kell megvívni. A Nemzetközi Munkásszövetség megalakulása óta több nemzetközi szervezet is működött, nem csak a II. Internacionálé, de anarchista internacionálék is. 1917 után sorra alakultak a magukat forradalminak tekintő szervezetek, kommunista pártok, uniók, szakszervezetek, melyek a kezdetektől törekedtek tevékenységük nemzetek fölötti összehangolására. A legismertebbé a III. Internacionálé vált, de működött szindikalista Internacionálé is, és 1923-ban baloldali kommunista pártok megalakították a Kommunista Munkásinternacionálét.²⁵ Nagyon korán, már 1918 januárjában összeült Petrográdon egy nemzetközi tanácskozás, melyen kilenc országból származó aktivisták vettek részt.²⁶ 1919 elején egy hasonló tanácskozáson már a III. Internacionálé alapító kongresszusát hirdették meg, melyre márciusban sor is került, bár az ott éppen zajló sztrájkok és utcai harcok miatt nem az eredetileg tervezett helyszínen Berlinben, hanem Moszkvában. A kongresszuson 21 ország 35 szervezetének küldöttei vettek részt, és az elfogadott platform megállapította: „Új korszak született, a kapitalizmus rothadásának, belső szétesésének a korszaka, a proletariátus kommunista forradalmának a korszaka”.²⁷

Ezt így látták a forradalom résztvevői. „A nemzetközi forradalom kópog az ajtón. Álljatok a világforradalom szolgálatába, proletárok! ...A

²³ Leginkább a rövid életű németországi városi tanácsköztársaságokban, mint például Brémában, Wilhelmshavenben, Münchenben, illetve néhány iparvidéken, mint a romániai Zsil-völgyében, vagy a lengyelországi dabrowói bányavidéken.

²⁴ Kerekes Lajos: A weimari köztársaság. Budapest, 1985. 68.

²⁵ Konok, i.m. 119.

²⁶ A kommunista Internacionálé története. Budapest, 1971. 48.

²⁷ A kommunista Internacionálé... i.m. 51.

forradalom – az élet.”²⁸ Ugyanakkor nem voltak biztosak benne, hogy egy adott országon belül rendelkeznek-e elég erővel a harc győzelmes megvívásához, tehát a világforradalom terjedése valójában élet-halál kérdése volt számukra.

Hobsbawm szerint: „Lenin programja... alapvetően azon a hazárdjátékon alapult, vajon sikerül-e az orosz forradalmat világforradalommá, de legalábbis európai forradalommá szélesíteni.”²⁹ Krausz Tamás szerint viszont Lenin szigorún a tényekből indult ki, mérlegelte az erőviszonyokat és elvetett mindenfajta „hazárdjátékot”, amit az is mutat, hogy Lenin számára az általános európai forradalom kibontakozásáig az orosz forradalom pozícióinak védelme volt a legfontosabb.³⁰ A kortársak számára sem tűnt ez „hazárdjátéknak”. „Minden ország proletariátusának egységes rohamot kell indítania a kapitalizmus ellen, amint a kapitalizmus is egységesen támad ma a proletariátus ellen.”³¹

Az „egységes roham” azonban korántsem volt egységes, az események hatására egyre komolyabb törésvonalak jelentkeztek a forradalmárok soraiban. Az első komoly szakítás a szociáldemokrata mozgalomban következett be. Az elbürokratizálódás miatt a szociáldemokraták balszárnyából kiszakadtak a kommunista pártok, bár igaz, egyes balos csoportok erre már korábban rászánták magukat, vagy soha nem is tartoztak oda. Ez a szakítási folyamat 1914-ben vált igen markánsná, amikor a szocialista pártok szinte mindenhol csatlakoztak a háborús oldalhoz, feladva korábbi békepolitikájukat.

A forradalom viharában több helyen is kormányzati tényezővé vált a szociáldemokrata párt. Csehszlovákiában, Ausztriában, Magyarországon koalíciós kormányok részesei lettek, és a demokratikus átalakulás programját szociális reformokkal bővítették. Volt ahol ily módon sikerült konszolidálni az új hatalmat, és volt ahol nem. Ez utóbbira jó példa Németország, ahol a szociáldemokrácia már évtizedek óta a szocializmust hirdette, majd hirtelen a hatalom birtokosává vált, de nem tudott mit kezdeni hatalmával. Összefogott a bukott császárság katonai és gazdasági elitjével, és először kivette az irányítást az alulról építkező forradalmi szerveződés-

²⁸ Vörös Újság, 1919. január 1. 1.

²⁹ Hobsbawm: A szélsőségek kora 64.

³⁰ Krausz Tamás: Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció. Budapest 2008. 361.

³¹ Vörös Újság, 1918. december 18. 1.

sek kezéből, majd önként átengedte azt a polgári demokratikus erőknek.³² Magyarországon ellentétes folyamat zajlott, a szociáldemokrata párt a polgári koalícióból kilépve csatlakozott – bár nem túlzott lelkesedéssel – a Forradalmi Kormányzótanácsához. Oroszországban a szociáldemokrata párt bolsevik irányzata már a háború kezdetétől felismerte, hogy a háború a kapitalizmus globális megnyilatkozásának válsága, így a háború elleni küzdelem egyben a kapitalizmus megdöntéséért vívott harc is egyben. 1917-ben a bolsevik párt sikeresen használta ki a hatalmi vákuumot, magához ragadta a hatalmat, és dinamikusan bővülő tagságára, valamint a társadalom többsége számára kedvező politikája³³ által kivívott támogatottságára alapozva sikerült azt megszilárdítania. Az igazi gondok ezután kezdődtek. Mivel a világforradalom fellobbanó tüzei nem álltak össze egyetlen hatalmas tűzviharrá, a problémák – éhezés, a termelés visszaesése, és különösen a minden oldalról folyó katonai támadás hosszú évei – hatására az orosz párt kénytelen volt módosítani korábbi elképzeléseit. A gazdasági és politikai hatalmat centralizálták, és ez a munkások autonómiájának, illetve a többi forradalmi irányzatnak a felszámolását jelentette. A korábban tervezett mezőgazdasági kollektívák helyett a paraszti egyéni gazdaságok rendszere épült ki, ráadásul az új kormány a kapitalista államok megszokott külpolitikai, diplomáciai manővereit is folytatta. Lenin 1918 tavaszán megfogalmazta a szovjethatalom legfontosabb feladatait: „meg kell valósítani a termékek termelésének és elosztásának legszigorúbb és mindenre kiterjedő nyilvántartását és ellenőrzését, fokozni kell a munka termelékenységét”³⁴ mert Lenin szerint ez jelenti a termelés társadalmasítását a gyakorlatban.

„Ma a forradalom... a szocializmus érdekében megköveteli, hogy a tömegek ellentmondás nélkül engedelmessékedjenek a munkafolyamatot vezetőik egyetlen akaratainak.”³⁵ Habár Lenin a proletariátus hatalmáról beszélt, valójában úgy vélte, átmeneti korszak van, amikor a párt gyakorolja a proletárdiktatúrát. Nem lehet igazi munkásállamot létrehozni, mivel a munkásság számbeli kisebbségben van, ráadásul szétforgácsolt. Az államosítás minimálisra csökkentette a társadalmi ellenőrzés lehetőségét,

³² A folyamatot érzékletesen mutatja be Sebastian Haffner: *Az elárult forradalom* című műve. Budapest, 2007.

³³ Elsősorban a földosztás volt ilyen intézkedés, ami történelmi igazságtételnek tekinthető az ország lakosságának túlnyomó többségét kitevő parasztság számára.

³⁴ Lenin: *A szovjethatalom soron levő feladatai* Budapest, 1973. 8.

³⁵ Lenin, i.m. 49.

majd ezt követte a NEP politikája 1921-től, ami Lenin szerint is „a kapitalizmus részleges visszaállítása” volt, „államkapitalizmus”.³⁶

A forradalmi mozgalomban megjelentek a „győztes forradalmi hatalommal” szembeni kritikai hangok. Rosa Luxemburg, aki a baloldali szociáldemokrácia egyik legfontosabb teoretikusa volt, már 1918-ban, a börtönben ülve elemezte az orosz forradalom tanulságait. Bár az információknak csak korlátozottan volt birtokában, mégis lényegi problémákat tudott felvetni. A forradalom általános törvényszerűségét így fogalmazta meg:

„Az orosz forradalom ebben csak megerősítette minden nagy forradalom alapvető tanulságát, amelyek léttörvénye így hangzik: a forradalomnak vagy nagyon gyorsan és határozottan kell előrenyomulnia, vaskézzel le kell győznie minden akadályt, s céljait mind magasabbra kell tűznie, vagy nagyon gyorsan visszavetik a kiindulópontra és az ellenforradalom elfojtja.”³⁷

Miért tudtak sikeresek lenni a bolsevikok? Azért, mert szakítottak a szociáldemokrata gyakorlattal, mely szerint „... ha valamit érvényesíteni akarunk, először többségben kell lennünk. Tehát a forradalomban is: először toborozunk „többséget”. A forradalom valódi dialektikája azonban a feje tetejére állítja ezt a parlamenti vakondbölcsséget: nem a többségen át vezet az út a forradalmi taktikához, hanem a forradalmi taktika vezet a többséghez.”³⁸

Viszont a bolsevikok Luxemburg szerint nem megfelelő módon használják a megszerzett többséget. Bírálta a földosztást, mert az csak egy új magántulajdonosi réteget hoz létre, bírálta a nemzetiségi politikát, mert az szerinte csak a nemzeti burzsoáziákkal való alkudozásról szól, és különösen bírálta a pártvezetés diktatórikus módszereit. A dekrétumok, a gyári felügyelők teljhatalma, a szigorú büntetések, amik a bolsevik intézkedésekben szerepeltek, elnyomják a tömegek természetes szabadságvágyát, és a kibontakozó újjászületést.

Vita volt a szovjet állam és a világforradalom sorsát illetően is. Az oroszországi baloldali csoportok a világforradalom sikerét tartották elsődlegesnek, mert úgy vélték, anélkül a szovjet hatalom is megbukik.³⁹ A

³⁶ Krausz i.m. 394-421.

³⁷ Rosa Luxemburg: Az orosz forradalom. Budapest, 1983. 13.

³⁸ Rosa Luxemburg, i.m. 14.

³⁹ Konok, i.m. 137.

németországi kommunisták egyik fontos teoretikusa, Karl Schröder úgy vélte, hogy a valódi Internacionálé nem pártok szövetsége kell, hogy legyen, hanem a tanácsok nemzetek fölötti közössége. A kommunizmus alulról létrehozott gazdasági és szellemi föderáció, és nem egy centralizált világhatalom.⁴⁰

Az események haladtak előre, és egyre több jel mutatott arra, hogy nem sikerül megdönteni a kapitalista világrendszert. A III. Internacionálé már 1921-ben így értékelte a helyzetet: „A forradalmi mozgalom háború utáni első szakasza, amelyet spontán és hatalmas ütőerő, a módszerek és célok kialakulatlansága és az uralkodó osztályok hallatlan pánikja jellemez, lényegében, úgy látszik, lezárult.”⁴¹

A történész így összegezte a történeteket: „Végül a Szovjetunió állami érdekei felülkerekedtek a Kommunista Internacionálé világforgadalmi érdekein.”⁴² Ezzel vitatkozva Krausz Tamás szerint nem az történt, hogy 1921 után a bolsevikok áttértek a hatalmi politikára, hanem egyszerűen elkezdődött egy új korszak – a világforgadalom kora pedig lezárult.⁴³

A forradalom vége

A háború utáni általános válság megoldására a polgári világ is kidolgozott megoldásokat. A leghatásosabbnak a kelet-európai térségben a wilsoni 14 pont nyomán kialakuló nemzetállamok bizonyultak. Az osztályharc helyett a nemzeti harc, az internacionalizmus helyett a nemzetállami nacionalizmus bizonyult erősebbnek, ráadásul a nemzeti irányú elterelés egyaránt sikeres volt mind a győztesek – Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Lengyelország, balti államok -, mind a vesztesek –Magyarország, Németország – oldalán. Ezen túl a forradalom végét négy fő tényező hatása érte el.

A forradalmat katonai erővel leverték, valamilyen szintű *ellenforradalmi erőszak* mindenhol volt. Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban több százan, Németországban több ezren, Oroszországban pedig több százezren vesztették életüket. Kelet-Európában országonként e kettő nagyságrend közötti volt a halottak száma -, és sok tízezer került börtönbe. A törté-

⁴⁰ Karl Schröder: Vom Werden der neuen Gesellschaft. 1920.

⁴¹ Székely Gábor: A Komintern és a fasizmus 1921-1929. Budapest, 1980. 8.

⁴² Hobsbawm: A szélsőségek kora. 72.

⁴³ Krausz, i.m. 377.

neti kutatások mindenhol vizsgálták mennyire voltak véresek az összeüt-közések és leszámolások, az nagyjából biztosan kijelenthető, hogy az ellenforradalmi erőszak áldozatainak száma sokszorososa a forradalmi áldozatokénak.⁴⁴

Fontos szerepe volt a társadalmi-politikai reformoknak. Finnországtól Görögországig sor került valamilyen földreformra. A korábbi nemzetiségi területeken, ahol a földbirtokos más nemzetiségű volt, ott még bőkezűben osztogatták a földet. Ez természetesen leginkább látszatintézkedés volt, hiszen nem jöttek létre életképes parasztgazdaságok, de a parasztmozgalmakat sikerült leszerelni. A politikai rendszer alapos megreformálásra is sor került. Vagy újonnan hoztak széleskörű demokratikus és szociális törvényeket, de volt ahol a forradalmi időszak némely intézkedését hagyták érintetlenül. Az elfogadott jogszabályok azonban –egy-két kivételtől eltekintve - nem valósultak meg a gyakorlatban. A forradalom utáni korszak Kelet-Európája még a kor szintjén sem lett a demokrácia fellegvára.

A szociáldemokrata mozgalom szerepe gyökeresen megváltozott. A háború előtt ettől a mozgalmatól várták az új rendszer létrehozását, de a forradalom során kiderült, hogy erre nem csak nem képes, de nincs is szándékában kivívni a szocializmust. A szociáldemokrata pártok mindenhol visszafogni igyekeztek a forradalmi folyamatokat, és több helyen az ellenforradalmi erőkkel összefogva fojtották vérbe a mozgalmat. Száz év távlatából már látszik, hogy a szociáldemokrata mozgalom feladata, reformizmusának lényege az volt, hogy a munkásosztályt integrálja a politikai rendszerbe. Ezt a 20. század során sikeresen elvégezte, kitágította a polgári demokrácia kereteit, de a kapitalizmus meghaladása már hosszú ideje nem tartozik a mainstream szociáldemokrácia célkitűzései közé, és legfeljebb a propaganda szintjén szerepel a legradikálisabb szociáldemokrata szervezeteknél. A bolsevizmus szerepéről azóta is folynak viták, és politikai véleménytől függően lehet beszélni a Szovjetuniót illetően a forradalom győzelméről, elfajulásáról, illetve bukásáról. Az biztos, hogy a „létezett szocializmus” a világforradalom egyik lehetséges kifutása volt, de hogy ez mennyire jelent és jelentett-e egyáltalán alternatívát a kapitalista világrendszerhez képest, az kérdéses.

⁴⁴ A magyar adatok esetében a kutató szerint az ellenforradalom tízszer annyi ember halálát okozta, mint a forradalom. Konok Péter: Az erőszak kérdései 1919-1920-ban. Vörösterror-féherterror. Múltunk, 2010/3. 72-91.

Az viszont vitán felül áll, hogy a világforradalom romjain születő fasiszta ideológia, mozgalom és diktatúra az ellenforradalom győzelmét jelentette. A fasizmus részt vett a forradalom leverésében, terepet adott az uralkodó osztály bosszújának, és a későbbiekben preventív ellenforradalmi tényezőként működött első történelmi korszakának lezárultáig, 1945-ig. Az ellenforradalomnak a fasizmus volt a legszélsőségesebb iránya, de Kelet-Európában ebben a korban a kormányzatok, politikai rendszerek még csak részlegesen mentek el idáig, és megmaradtak egy autoriter rezsim szintjén.

Az ellenforradalmi erőszaknak mindenhol volt szerepe a forradalmi hullám megállításában, a másik három tényező – tehát a szociáldemokrácia, a demokratikus reformok és a fasizmus - pedig különféle kombinációkban eredményezték az ellenforradalmi világ konszolidációját.

A világforradalom vihara, miután alaposan felforgatta a háború által amúgy is szétzilálódott világot, elvonult. De a rendszer újratermelte a problémákat, és ezek a problémák két évtizeden belül új, a korábnál sokkal súlyosabb világégéshez vezettek. Azokra a kérdésekre, melyeket az 1917-ben indult világforradalom feltett, még ma sem született válasz.